

Дисертационният труд „Барокът в славянските литератури. С особен оглед на промените в жанровата система на литературите от православния регион“ е обсъден и насочен за защита от Разширен съвет на Катедрата по славянски литератури на СУ „Св. Климент Охридски“ на 12.12.2005 г.

Дисертацията се състои от увод, шест глави, допълнително фрагментирани на подглави, заключение и библиография.

Данни за дисертационния труд:

Страници: 267

Основен текст: 247

Библиография: 287 заглавия: 210 на кирилица и 77 на латиница

Материалите по защитата на дисертацията са на разположение в Научния отдел на Институтите за български език и литература при БАН, София, бул. „Шипченски проход“ № 52, бл. 17, ет. 7, ст. 718.

Публичната защита ще се състои на 17.05.2006 г. от ..... ч. в зала № 102 на Института за литература при БАН.
СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ
СПЕЦИАЛИЗИРАН НАУЧЕН СЪВЕТ
ПО ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ - ВАК

Светлана Василева-Карагьозова

БАРОКЪТ В СЛАВЯНСКИТЕ ЛИТЕРАТУРИ

С особен оглед на промените в жанровата система
на литературите от православния регион

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на

дисертация за присъждане на научната и образователна степен
„Доктор“

(05.04.06 – славянски литератури)

Научен ръководител:

Проф. д-р Александър Липатов – РАН, академик на ПАН

Рецензенти:

Проф. д-р Боян Биолчев

Доц. д-р Ренета Божанкова

София, 2006

1.

Представената за публична защита дисертация е посветена на един от най-противоречивите и вероятно поради тази причина най-слабо изследвани периоди в историята на славянската словесност – барокът. Темата за литературния барок винаги е предизвиквала контроверсии, които се дължат до голяма степен на неустановеността на термина и липсата на универсално разбиране за същността на художествения стил и неговата хронология. Дълго време барокът е анализиран негативно, защото е възприеман като деформиран дериват на Ренесанса, а не като самостоятелна художествена парадигма.

Друга традиционна представа за барока го отъждествява с католическата контрареформация, която в съзнанието на редица поколения се свързва с гоненията против протестантите и унищожаването на религиозния плурализъм в Европа през XVI-XVII в. Стигматизирането на барока като реакционно изкуство и ограничаването му в рамките на католическия свят се оказват невероятно жизнени мисловни схеми, които и до днес намират спорадични привърженици сред литературните историци, теоретици, критици. Настоящото изследване се стреми да превъзмогне утвърдените стереотипи в интерпретацията на контрареформацията и барока и да преодолее тясно конфесионалната концепция за бароковото изкуство. За постигане на целта е приложена **интердисциплинарна изследователска перспектива**, позволяваща разглеждането на литературните явления в тяхната взаимообвързаност със социално-политическите процеси, религиозни движения и естетически тенденции, определящи цялостния облик на историческата епоха.

Целта на изследването е да анализира в сравнително-исторически план receptionта на бароковата художествена парадигма в отделните славянски литератури и да предложи типологизация схема на националните барокови варианти, а **негов обект** – жанрово-тематичният състав на славянските литератури в периода на доминация на бароковите естетически тенденции.

В славянската компаративистика съществува диску-

сия за целесъобразността на сравнително-историческия анализ на барока в славянските литератури. Едно от полярните мнения представя полската литературоведка, Мария Бобровница, според която този анализ е лишен от формални основания, поради това, че славянската художествена словесност не оформя уникална субкултура. Бобровница оправдава сравнително-историческия анализ на барока в славянски контекст само дотолкова, доколкото славянските литератури представляват част от еврохристиянската култура и следват в най-общи линии нейните развойни модели. Другата страна на своеобразния спор е унгарският славист, Андре Ангял, автор на най-значимото до този момент сравнително изследване на барока в славянските литератури, Славянският барок. Заглавието на труда, според опонентите на Ангял, индиректно внушава, че славянските литератури като цяло създават уникална версия на барока.

Както е известно в подобни случаи истината трябва да се търси по средата. Безспорен факт е, че славянските литератури принадлежат към еврохристиянската цивилизация, но е вярно също така, че те не се интегрират до едно и също време към европейския културен модел. Славянските литератури от православния регион осъществяват преориентацията си към новия културен център на Европа тъкмо през XVII в. и то благодарение на receptionта на бароковия художествен стил. Техният преход от средновековен към съвременен тип литературна система е уникален и в този смисъл заслужава обособено разглеждане. От друга страна обаче литературите, подобно на народите не съществуват в изолация, и анализът на бароковите явления в православните славянски литератури не би бил обективен, ако не се разкрие посредничеството на полската литература при receptionта на новия художествен стил от украинци, белоруси и руси. Интерпретацията на бароковите елементи в творчеството на българите католици също не би била възможна без изясняване на инспирациите, идващи от хърватската барокова литература. Изтъкнатите аргументи потвърждават основателността на сравнително-историческия анализ на барока в славянски контекст. Този анализ, освен всичко друго, има редица предимства,

които изучаването на барока във всяка отделна литература не може да предложи: показва хронотопните параметри на миграцията на стила и обстоятелствата около неговата рецепция във всяка от разглежданите литератури; разширява интерпретативния спектър и увеличава количеството на анализирания материал; прави възможно аргументираното посочване на универсалните и локални характеристики на адаптирането на стила в отделните славянски литератури.

Сравнително-историческият метод не изиска непременно пропорционално представяне на феномена във всички литератури и настоящото изследване се фокусира главно върху рецепцията на барока в славянските литератури от православния регион поради няколко причини. Първо, по-слабата проученост на явлението в тях, за разлика от литературите на *Slavia Latina* и второ, уникалността на адаптацията – култивирането на барока не върху “класическата”, ренесансово-хуманистична, а върху средновековната традиция.

Специално внимание е отделено на българската литература поради факта, че тя е най-слабо изследваната сред славянските литератури с оглед на рецепцията на бароковия стил.

Обзорът на бароковия период в литературите на *Slavia Latina* съзнателно е представен тезисно и схематично, защото тяхната функция в изследването е да послужат по-скоро като коректив, предмет на сътнасяне, отколкото като непосредствен обект на анализ. Подобен подход е обусловен от факта, че те принадлежат към културния ареал, в който бароковият стил се заражда като оригинално художественоявление. За дубровнишко-далматинската и западнославянските литератури барокът е пореден еволюционен етап, който сменя Ренесанса, докато за православните славянски литератури той е “импортен културен продукт”, достигнал до тях след множество идеологически филтратии и народностни трансформации.

2.

Главата *Социално-икономически и политически контекст на бароковото художествено направление* (с. 11-18) предлага кратък обзор на историческите събития на Стария континент в периода XVI-XVIII век, имащи отношение към оформяне на специфичното бароково светоусещане. Изтъкнат е фактът, че през XVII в. се извършват най-радикалните промени в геополитическата структура на Западна Европа, провокирани от пренасочването на главните търговски пътища от Средиземно море към Атлантическия океан, вследствие на Великите географски открития и продължени от разгрома на непобедимата испанска армада от англичаните. Мощта на бившия европейски лидер – Испания – е сериозно накърнена и след загубата ѝ на стратегически важните Холандия и Португалия, лидерството на Стария континент поемат Великобритания и Холандия, в които побеждават първите буржоазни революции. Франция се превръща в абсолютна монархия от класически тип и запазва позицията си на водеща политическа сила. Докато повечето западноевропейски държави въвеждат и успешно развиват раннокапиталистичките форми на търговия и производство, страните от източната половина на континента – Полша, Османската империя, Швеция и др. търпят осезаем регрес в развитието си и преживяват период на рефеодализация.

Специално внимание е отделено на състоянието на славянските народи през разглеждания период като подробно са представени най-важните тенденции в тяхното социално-икономическо и политическо развитие. Отбелян е фактът, че много малка част от славяните се радват на политическа независимост. Поляци, руснаци и южните хървати притежават самостоятелни държавни образувания, а останалите славяни са поданици на големите европейски и евразийски империи: в Хабсбургската съжителстват чехи, словаци, словенци и част от хърватите и сърбите; българите и останалите по родните места след Великото преселение (1690) сърби се намират под властта на Османската империя; украинските и белоруските земи влизат в състава на многогранностната Полско-Литовска Жечпосполита. В

заключение се отбелязва, че макар различията в политическото устройство и неравномерността на социално-икономическия развой на западно- и източноевропейските народи да не дават сериозни основания за сравнителни анализи, съществува нещо, което обединява жителите на Стария континент през XVI-XVII век и това е духовният климат на епохата, който до голяма степен се определя от контрапреформацията.

3.

Главата *Двете лица на контрапреформацията* (с. 19-33) е посветена на инициираното от Тридентския събор движение, което е отговор на широкото разпространение на протестантството в Европа, целящ възстановяване на единство и предишния авторитет на католицизма. Тя е разделена условно на две части. В първата се изясняват причините за появата, подготовката и целите на контрапреформационното движение. Изтъкната е ролята на Йезуитския орден като главен реализатор на "оздравителната" посттридентска политика на Католическата църква в рамките на новоучредената институция, наречена Конгрегация за пропаганда на вярата (1662).

Насилствената рекатолизация, съчетана с репресивните мерки на политическата власт, е основна причина епохата на контрапреформацията да бъде асоциирана от поданиците на Хабсбургската империя с време на "мрак" (Добровски, Ирасек). Представени са санкциите и гоненията срещу чехи, словаци, словенци и сърби, породили масова емиграция на техния интелектуален и икономически елит.

Във втората голяма европейска държава – Полско-Литовското кралство, включваща в състава си няколко славянски народа: поляци, украинци и белоруси, установената в предишната епоха религиозна толерантност първоначално недопуска крайности в противоборството между католици и протестанти. Постепенно обаче в края на XVI - началото на XVII в. настъпителната посттридентска политика на Католическата църква предизвиква масово и доброволно завръщане на полското население към традиционната вяра, от една страна, а, от друга – предприемането на репресивни законо-

дателни мерки срещу най-радикалната част от полското протестантство – арианите.

Римската курия избира Жечпосполита на двата народа за реализирането на възродилата се през XVI в. идея за уния между католицизма и православието, заради верността ѝ към католическата вяра, многочисленото православно население, обитаващо нейните територии, и не на последно място заради страха от Москва, обявила се за Трети Рим. Сключването на унията се извършва в Брест през 1596 г. Тя удовлетворява държавните интереси на Полско-Литовското кралство и икономическите интереси на православните епископи, шляхтата и по-заможните жители на украинско-белоруските земи. Православната църква, преминава организационно към Рим, но запазва особеностите на литургията, църковнославянския език, липсата на целибат за духовниците и традиционните празници. Противно на очакванията обаче унията не успява да спечели доверието на нисшите свещеници и миряните и се превръща в повод за трайно напрежение и конфликти.

Втората част на главата се фокусира върху градивната страна на контрапреформационното движение, а именно културно-просветната мисия на католическите ордени. Тази политика не е провокирана от хуманни намерения и в същността си обслужва католизаторски и рекатолизаторски цели на Конгрегацията, но пък е показателна за преосмисленото отношение на Католическата църква към религиозната пропаганда и характера на промените, извършващи се в нейните структури. Идеолозите на контрапреформацията достигат до убеждението, че за да въздействат върху съзнанието на майсторите преди това трябва да ги ограмотят и просветят.

Орденът на йезуитите съсредоточава усилията си в изграждането на гъста мрежа от средни и висши училища с унифицирана образователна програма, която цели не само възпитаването на питомците в строг католически дух, но и усвояването на своеобразно адаптирани философски и реторически модели от античното културно наследство. Постепенно йезуитите основават мисии и училища в почти всички територии, обитавани от славянски народи. Най-рано орде-

нът се установява в Чехия – 1556 г., след това в Полско-Литовското кралство (1564), на словенска земя – през 1596 г., а в Загреб през 1607 г.

Достъпната за широките слоеве ѹезуитска образователна система, използваща съвременни методи на обучение, се оказва сериозна провокация към православното духовенство. Непосредствената униатска заплаха принуждава украинските епископи да се настроят по-прагматично и да осъзнайят, че просветата и ерудицията са единственото средство, чрез което лишените от държавни институции украинци могат да запазят последните атрибути на организиран духовен живот. В резултат на това православните духовници отварят училища със славяно-гръко-латинска програма, съобразена с новата европейска конюнктура. От обединяването на Киевското братско училище и училището към Киево-Печерската лавра възниква прочутата Киево-Могилянска колегия (1632), която през 1701 г. получава статут на академия. Изключителната заслуга за организацията на академията принадлежи на киевския митрополит Петро Могила (1594-1647). Независимо от верността към доктрините на източното християнство и византийската схоластика, програмата на това училище неизбежно се опира на традициите на западноевропейските и полски университети. Организацията на Киево-Могилянската академия способства за уникалното съприкосновение на православно и католическо вероизповедание, респективно на източния и западния културен модел.

Най-изтъкнатите абсолвенти и професори на академията биват привлечени да продължат просветната си дейност в Русия. Симеон Полоцки (?-1676) е поканен за учител на децата на цар Алексей Михайлович (1645-1676) и създава проект за Славяно-гръко-латинско училище по образец на Киево-Могилянската академия. Епифаний Славинецки (?-1676), Дмитрий Туптало (1651-1709), Стефан Яворски (1658-1722), Теофан Прокопович (1681-1736) развиват активна проповедническа, писателска, просветна и религиозно-административна дейност. Друг възпитаник на Киево-Могилянската академия – украинецът Емануил Козачински - заедно с гру-

па свои студенти основава през 1733 г. славянско училище в Сремски Карловци, чиято цел е да спре потока на децата на сърбските емигранти към общодостъпните католически и протестантски училища.

Реформираният католицизъм демонстрира готовност за серийни компромиси, които не изключват дори заемането на полезните опит на опонентите (протестанти и православни). След като се уверява в очевидната полза от идеологическа пропаганда на разбирам език, Римската църква осъзнава необходимостта от толерантно отношение към народностните езици. Една от нейните инициативи включва подготовката на богослужебна литература на народностен език, но поради страха в тези книги да не попаднат "еретически" идеи, Църквата сама поема контрола върху тяхното издаване. Друга нейна инициатива е свързана с подкрепата на лингвистични проекти за създаване на наднародностни езици, които да се ползват от големи многоетнични общности. По поръчка на Конгрегацията за пропаганда на вярата хърватските духовници Бартол Кашич (1575-1650), Франо Главинич (1585-1652), Рафаел Левакович (1547-1664) и Иван Пастрич (1636-1708) разработват два модела на надславянското койне – илирийски език. Римската курия вижда в него средство, което би обслужвало успешно целите на религиозната пропаганда сред балканските народи.

В заключителната част на главата се отбележва, че цялостната посттридентска политика на Католическата църква и в частност – преосмисленото й отношение към народностните езици стимулират процеса на нормализации (киевска XVII в. и московска XVIII в.) и първата граматическа кодификация на църковнославянския език (*Грамматика словенская правильное синтаксиса, 1619*).

4.

Главата *Барокови ракурси* (с. 34-48) предлага еклектичен поглед към понятието "барок". Тя е разделена на няколко тематични секции. В първата секция, *Терминът*, се разисква произходът на термина и историята на неговата употреба. Подчертана е неустановеността на произхода на думата "барок", проблематичното дефиниране на понятието и неговата дългогодишна негативна интерпретация.

Във втората секция, *Хронология*, се дискутират хронологическите рамки на барока. Изследванията, които го разглеждат като исторически феномен, предлагат доста противоречива информация за времето на неговото битуване. Датирането на барока варира от широката периодизация 1527-1800 г. до прекалено тясната 1600-1650 г.

Появата и времетраенето на барока в различните национални култури е различно и тази асинхронност е обусловена от нееднаквата степен на социално-икономическо и политическо развитие на европейските народи и от различията в тяхната историческа традиция и културно наследство. Първите признания на бароковия стил са регистрирани най-рано в средата на XVI в. в Италия и Испания, откъдето той сравнително бързо се разпространява в цяла Европа, а впоследствие намира почва дори в Азия и Латинска Америка. Най-рано барокът достига своята зрялост и бива изместен от класицизма във Франция. Най-късните негови прояви могат да бъдат открити във втората половина на XVIII в. – началото на XIX в. в изкуството на някои южнославянски народи.

В третата секция, *Разновидности*, са представени някои от народностните, социални, стилови и пр. барокови разновидности, които демонстрират сложността и нееднородността на явленето. Предложена е кратка характеристика на италианския маринизъм, испанския гонгоризъм и култизъм, френската прециозност, немската силезийска школа и английската метафизична школа. Подчертан е фактът, че славянските народи също дават своя принос в умножаването на барковите варианти, въвеждайки и разработвайки понятията "бароков славизъм", "бароков илиризъм", "бароков сарматизъм" и пр.

Останалите барокови разновидности са класифицирани по следните признания: а) социален: религиозен – светски барок, б) стилистичен: висок – среден – нисък барок и в) хронологически: ранен – зрял – късен барок.

Четвъртата секция, *Философията*, предлага анализ на светогледната основа на бароковото художествено направление. Барокът е продукт на дълбоката историческа, социокултурна и нравствено-психологическа криза в периода на прехода от Ренесанса към Новото време. Безграничността на универсума и безвъзвратно изтичащото време пораждат чувство на страх и усещане за нищожност и беззащитност у бароковия човек, които от една страна провокират болезнено осъзнаване на нетрайността и суетността на земния живот (*vanitas vanitatum*) и неизбежността на смъртта (*memento mori*), а от друга – поривисто отдаване на житейските наслади (*carpe diem*). Ренесансът като елитарна културна формация остава ограниченоявление в историята на Европа. Той полага само началото на катализитичните промени, които ще се извършат през XVII-XVIII в., а именно окончателната раздяла със средновековния теоцентризъм като водеща мисловна нагласа. Ролята на инспиратор на секуляративните тенденции изиграва развитието на природоматематическите науки и философията. Средновековната схоластика постепенно отстъпва място на експерименталния метод и научния анализ. На мястото на изолираните гениални прозрения и догадки на ренесансовата наука идва системното натрупване на знания. Великите географски и астрономически открития от предходната епоха едва сега биват осъзнати и променят съществено мисловния хоризонт. Формира се представата за безграничността на физическия свят и материалистичната концепция за неговата еднородна същност. Във философията на XVII век се оформят следните направления: спиритуалистично (испански мистици, силезийска школа), натуралистично (Франсис Бейкън (1561-1626), Томас Хобс (1588-1679) и пантеистично (Бенедикт Спиноза (1632-1677), Готфрид Лайбниц (1646-1716). Рационалистичната философия на Рене Декарт (1596-1650) и Мислите на Блез Паскал (1623-1662) поставят началото на съвременния скептицизъм.

В петата секция, *Естетиката*, е демонстрирана зависимостта между дуализма на нововъзникващите философски системи през XVII в., съчетаващи мистика и рационализъм, и паралелното съществуване на противоборстващите, но и до известна степен типологически сходни художествени парадигми на барока и класицизма.

Възраждането на класическата естетика в епохата на Ренесанса с нейната концепция за обективно съществуващо „красиво“ е опит да бъдат съхранени старите уютни ценности, удовлетворяващи човешката потребност от яснота и хармония. В новите условия тази естетика се оказва непригодна. Върху нейната основа израства бароковата, която основополага тезата за естетическия субективизъм и релативизъм. Според нея „красивото“ не съществува в природата, то е само наше субективно усещане. По този начин бароковите естети легализират „грозното“ като равностоен обект на интерес за творците на изкуството.

Последната секция, *Поетиката*, е опит за систематизиране на основните белези на бароковата художествена парадигма. Подчертано е, че в областта на теоретическата мисъл барокът не предлага нищо ново. Бароковите поетически трактати на поляка Мачей Кажимиец Сарбиешки (1595-1640) *De acuto et arguto* (1619-1623), испанеца Балтазар Грасиан (1601-1658) *Agudeza y arte de ingenio* (1643) и италианеца Емануеле Тезауро (1591-1675) *Il capocchiale Aristotelico* (1654) само обобщават и преакцентират европейската литературина теория, в чиято основа лежат *Поетиката* и *Реториката* на Аристотел. Не чистият аристотелизъм обаче, нито ренесансовият неоаристотелизъм (Франческо Робортело, Юлий Цезар, Скалигер, Антонио Минтурно), а ѹезуитската схоластична версия на последния (Якоб Понтан, Александър Донат, Якоб Масений, Лаврентий ле Бруно), съобразена с дидактичните задачи, които Тридентският събор налага на изкуството, задават принципите на бароковите поетики. Новото в тях е свързано с промяната на йерархията – реториката подчинява на себе си поетиката и внася сила на рационалистична струя в изкуството. Тя става основополагащ принцип на всички нива на организацията на текста: тематично, жанро-

во, композиционно, стилистично и пр. Реториката не само задава начина на изграждане на художественото произведение (дидактичната и пропагандна функция на бароковото изкуство налагат реорганизация на елементите на реторичната система, в резултат на което на преден план излизат *inventio* и *elocutio*, т. е. изобретението и словесната декоративност), но предлага и правила за неговото възприемане. Бароковите автори, за разлика от техните предшественици, се оценяват по способността им да поучават и възпитават, да удивляват и развлечат.

Бароковата поетика е непримативна по своя характер. Начинът, по който тя представя теоретичните постановки, няма нищо общо с класическите правила и закони, тъй като самото бароково светоусещане е насочено към нарушаване на правилата или тяхното неизгълнение. Имплицитната по своята същност баркова поетика обаче се експлицира в поезията. Бароковите поети с удоволствие разкриват механизма на построяване на своите метафори, за да се любуват на тяхната конструкция.

Липсата на строги поетически норми и размитостта на границите между отделните родове, видове и жанрове обуславят характерното бароково тежнение към синтетичност. Фактът, че реториката подчинява на себе си всички видове изкуства отваря възможности за тяхното взаимодействие и взаимопроникване. Поради своята синтетична природа театърът се превръща в модел на подражание, вследствие на когото театрализацията става симптоматичен белег на бароковото изкуство изобщо.

В поетиката на барока важи разбирането на живописта като няма поезия и на поезията като говоряща живопис (Грасиан). Бароковите поети постигат *визуализация на поетическото слово* чрез използването на средства и техники от графичното и изобразителното изкуство. Примери за плодотворната симбиоза между словото и зрителния образ е бароковата емблематика и разнообразните форми на куриозна и фигурна поезия. В основата на изредените техники стои един от основополагащите принципи на бароковата поетика – *принципът на отражението*. Той се изразява в своеобразната

двойственост на плана: описането на един белег чрез друг, съчетаването на две сюжетни линии, така че едната да интерпретира другата, използването на параболи, перифрази и т. н.

Въпреки усещането за странност, екзотичност, мистичност, илюзорност, което внушава бароковото изкуство, то се отличава с дълоко рационално преживяване на действителността. Бароковите автори не се стремят към реалистично отражение на заобикалящия ги свят, а към създаването на собствен модел на един по-хармоничен свят, основан на научното и художествено познание. За основен градивен материал на своите произведения те избират *остроумието* (асимеп), което се превръща в основополагащ принцип на бароковата поетика изобщо. Той се реализира с помощта на концепти (метафори), представляващи антиномично и дори парадоксално съчетание на идеи, представи, образи, чиято цел е да порази читателското въображение. Осторумното изобретение не просто се ражда в главата на поета, а се създава по правилата на схоластичната логика. Бароковите автори оперират предимно с готови формули (*loci communis*), заимствани от късноантичния реквизит на реториката. Един от най-популярните барокови концепти се основава на съвместяването на несъвместими на пръв поглед антични и християнски митологеми.

Теоретиците на барока изискват от пишещите универсални знания и умението да ги синтезират в своите произведения. В отговор на това се оформя характерната барокова тенденция към енциклопедичност. Бароковите поети и писатели привличат в творбите си информация от различни области на знанието: история, география, военно дело, естествени науки и т. н. В стремежа си да отразят цялата сложност и пълнота на света те превръщат произведенията си в своеобразни енциклопедии, предлагачи знания за живота.

Без познаване на правилата, по които се изгражда една барокова творба, тя би могла да се възприеме като хаотично натрупване на противоречиви съдържателни и формални елементи. В действителност обаче издържаният бароков текст представлява строга система с много добре премислена йерархия на отделните нива, в която всеки детайл

участва в създаването на общото значение. В тази организация се отразява една от характерните антиподни двойки на бароковата художествена парадигма – универсализъмът и склонността към детайлно описание на подробности.

Дори и най-пълното изреждане на характерните белези не би могло да изчерпи същността на бароковия художествен стил. Един от проблемите в изучаването на барока се състои в това, че много от неговите поетически техники се оказват присъщи и на други художествени направления. На тази основа понякога дори се проблематизира неговото съществуване като самостоятелна поетическа формация. Специфично за художествената система на барока е, че нито един иски белег не функционира изолирано, а съществува със своята противоположност. Алегоризъмът и натурализъмът, универсализъмът и склонността към подробности, мистицизъмът и еротизъмът и т. н. придобиват бароково качество едва когато се съчетаят в антиномични двойки.

Барокът изминава дълъг път от мястото на своето възникване – Италия и Испания – до Русия, южнославянските земи и дори Латинска Америка. По време на този път той изгубва голяма част от своите първоначални, преди всичко идеологически характеристики, а във всяка поредна култура се обогатява с нови, локални специфики. Въпреки това, има нещо, което позволява на неговите изследователи да откриват присъствието му в отделните европейски литератури и това са в една или друга степен константните особености на бароковия поетически език, за които стана дума. Като прави възможно масовото, макар и неедновременно, заговоряне на европейските творци на този език, барокът въщност постига културното консолидиране на Европа, нереализирано до този момент, заради съществуващата от векове изолация между римо-католическия и византийско-православния цивилизационен модел. Това уникално постижение превръща барока в първото общоевропейско художествено направление.

5.

Главата *Барокът и диференциацията на Slavia Latina* (с. 48-81) предлага кратък обзор на състоянието на жанровите системи на славянските литератури от латинския регион в периода на барока. Изтъкнат е фактът, че *Slavia Latina* преживява чувствителна идеологическа диференциация в епохата на Хуманизма и Реформацията. Нееднаквата интензивност на хуманизма и реформационното движение в отделните култури определя различията в реализацията на следващото художествено направление – барока. Той се утвърждава като водеща парадигма във всички области на изкуството и се оформя като самостоятелна културна епоха в страните, в които през предходния период хуманизмът доминира над реформационните тенденции. В обратния случай, когато Реформацията взема превес и задава логиката на социалните и духовни процеси, шансовете на бароковото направление за пълноценно разгръщане са значително по-малки и то се проявява с различна интензивност в отделните сфери на духовния живот, а в някои от тях изобщо не получава развитие. По правило, в бившите реформационни средища бароковият стил се установява като доминанта в музиката и визуалните изкуства, поради универсалността на техния художествен език и достъпността им за реципиенти от всякакъв етнически произход. Чрез експресивността и монументалността на тези форми на изкуството контрапреформаторите целят да привлекат възможно най-голямо количество миряни към католицизма. Те обаче проявяват предпазливост по отношение на литературата, защото тя е най-ефективно средство за изразяване на национално-конфесионалните тежнения и защото контролът върху словесността е най-труден поради недостъпността на различните народностни езици.

Понеже предходната традиция се оказва решаващ фактор при оформяне профила на бароковата жанрова система на славянските литератури от латинския регион, предлагаме обособяването на два барокови типологизационни модела в неговите рамки: *постхуманистичен* и *постреформационен*.

От литературите, принадлежащи към културния ареал

Slavia Latina, само полската и дубровнишко-далматинската създават барокови версии, които в най-голяма степен се доближават до инвариантите на западноевропейския литературен барок. За това съдействат няколко фактора. Първа и най-важна предпоставка се оказва наличието на собствено аристократично съсловие, което става проводник на високата западноевропейска барокова култура в Полското кралство и Далмация. Втората предпоставка е свързана с факта, че барокът в полската и дубровнишко-далматинската литература, за разлика от всички останали славянски литератури, се появява като закономерен етап от литературния развой, който идва на място на пълноценно изживяната фаза на Ренесанса. И в двете славянски литератури бароковата философия и естетика влизат в конфликт с принципите на ренесансовия хуманизъм и ги деактуализират.

В подглавата, *Постхуманистичен барок*, са представени тезисно основните тенденции в полската и дубровнишко-далматинската поезия, проза и драматургия през бароковия период. Полската и дубровнишко-далматинската литература продължават традициите на своето ренесансово-хуманистично наследство през бароковия период, но едновременно с това не остават изолирани от възстановената доминираща религиозност в културния живот на Европа. Барокът не предизвиква качествени промени в жанрово-тематичния състав на тези две литератури. Той провокира само някои размествания в жанровата йерархия, прави възможни непозволени от нормативната ренесансова поетика жанрови симбиози, посредничи в рецепцията на нови жанрови форми, съдейства за усъвършенстване на поетическия език. Сравнителният анализ на бароковите жанрови системи на двете славянски литератури показва, че в полската литература бароковият стил бива възприет на всички социални нива и неговият развой преминава през стандартните еволюционни етапи, докато в дубровнишко-далматинската литература адепти на бароковата естетика и поетика се оказват предимно представителите на аристокрацията, които създават кохерентна версия на барока. Допуска се възможността тази представа за дубровнишко-далматинския барок да е резултат от разбира-

нето на хърватските литературни историци, че върховите постижения на дадена литература в определен период изчerpват състоянието на литературния живот и че маргиналните явления нямат място в историите на художествената словесност.

Чешката, словацката и словенската литература офор-
мят сравнително-сходен жанрово-тематичен състав през ба-
роковия период и вероятната причина за това се корени във
факта, че през XVII-XVIII век трите славянски народа съжи-
телстват в рамките на Хабсбургската империя, имат сходна
културна традиция, аристократията им е силно редуцирана и
в трите култури през ренесансовата епоха Реформацията взе-
ма превес над Хуманизма. Към споменатите западнославян-
ски литератури, конституиращи постреформационния модел,
причисляваме и двата регионални варианта на хърватската
литература: кайкавската и славонската литература, поради
типовогичкото сходство на техните барокови жанрови сис-
теми с тези на постреформационните литератури. Славон-
ската литература има и формално основание да бъде разглеж-
дана в групата на чешката, словацката и словенската лите-
ратура и поради факта, че след Карловацкия мир (1699) Сла-
вония преминава от турска под хабсбургската зависимост.

В подглавата, *Постреформационен барок*, са представени основните тенденции в развитието на бароковата пое-
зия, проза и драматургия на чехи, словаци, словенци. Отбе-
лязва се, че бароковото направление продължава и обогатя-
ва традициите на религиозната по своята проблематика и
угилитарна по своята функционалност реформационна сло-
весност на споменатите западнославянски народи. Теологич-
но-рационалистичната двойственост на бароковото светоусе-
щане обаче предизвиква чувствителни трансформации в
жанровите системи на постреформационните литератури.
Една от качествените промени е свързана с постепенната се-
куларизация на съдържанието – в поезията тя намира прояв-
ление в отъждествяването на религиозния с еротичния екс-
таз и сближаването между мистическата и светската интим-
на лирика, в прозата – в отчетливо оформящата се тенден-
ция към повествователност и нарастващият дял на научната

литература, в драматургията – в обособяването на нисшите театрални форми – интермедиите – в самостоятелни структури, които по-късно ще еволюират в комедии.

Бароковият светогледно-стилистичен комплекс съ-
действа за първата рецепция на античното културно наслед-
ство в постреформационните славянски литератури, от чии-
то модели те съзнателно странят по време на Средновекови-
ето и Реформацията.

6.

Барокът и радикалната промяна на литературната парадигма в Slavia Orthodoxa (стр. 82-155) е централна глава в изследването. Тя предлага анализ на предпоставките и пос-
ледствията от рецепцията на бароковия художествен стил в
православния регион. Още в началото на главата се прави
уточнението, че барокът е импротно явление в *Slavia Orthodoxa*. Неговата рецепция се осъществява благодарение
на факта, че през XVI-XVII век украинско-белоруските земи
са владение на Полско-Литовското кралство. То изиграва ро-
лята на проводник на актуалните европейски философски и
естетически тенденции сред православното славянство и на
посредник в усвояването на новите художествени модели.
Подчертават се различията в причините, провокирали отва-
рянието на православните славянски народи към Запада.
През XVII-XVIII в. украинци, белоруси и воеводинските сър-
би изпитват непосредствена заплаха от асимилаторската по-
литика на контрапреформацията, което поражда необходимостта
от идеологическа защита на православната вяра, т. е.
от усвояването на стилистичния код на религиозната пропа-
ганда.

Контрапреформацията отеква слабо на руска земя и не
придизвиква необходимост от създаване на обилна полемич-
на литература. Рецепцията на бароковата естетика и поетика
там е провокирана по-скоро от вътрешно-държавни интереси, от потребностите на зараждащия се абсолютизъм.

Добре известно е, че литературите от православния
регион пропускат или не изживяват пълноценно антропоцен-
тричния Ренесанс. Първото европейско културно направле-

ние, което получава разпространение в тях е барокът. Когато се появяват първите му признания в *Slavia Orthodoxa*, Средновековието там е все още настояще. От този факт произтичат някои от основните различия между класическия постхуманистичен барок и постсредновековните барокови инварианти на православните славянски литератури. При последните няма връщане, а по-скоро доразвиване на нов етап на средновековната традиция, която определя и превеса на религиозните над светските елементи в тях. Тъкмо средновековният компонент на бароковата художествена парадигма успява да спечели доверието на живеещите все още в света на Средновековието православни славянски народи към едно „латинско“ по своя произход културноявление.

Другата характерна отлика е, че отсъствието на ренесансова традиция в литературите на *Slavia Orthodoxa* не предполага полемично отношение на техните барокови образци към ренесансовия хуманизъм, тъкмо обратното – в тях се усеща силен интерес към неговите философски и естетически ценности. На това основание руският литературовед Дмитрий Лихачов изтъква като специфика на бароковото течение в Русия, че то компенсира отсъствието на Ренесанса в руската традиция, поемайки неговите функции.

За литературите от православния регион барокът се превръща в катализатор на прехода от средновековен към съвременен тип литературна система. Същността на генералната промяна се свежда до отпадане прагматичната функция на литературата и диференцирането на синкретичната книжнина. Активната трансформация на старите жанрове и усвояването на нови, които нямат аналоги в средновековната традиция, довежда до оформяне на триделната структура лирика-епос-драма – основа на всяка съвременна литература.

Появата и заникът на бароковите тенденции в славянските литератури от православния регион не става едновременно. И при тях се забелязва характерната за западноевропейския барок асинхронност.

Друга отлика, която детерминира до голяма степен народностната специфика на бароковите варианти на всяка от

православните литератури, е социалната база на бароковото направление. В украинското, белоруско и сръбско общество липсва съсловно-корпоративна среда за развитието на висок, аристократичен барок, затова в тях преобладават религиозно-схоластичните жанрове, свързани с религиозната пропаганда и просветата. При преноса му в Москва, в двора на руския монарх, украинско-белоруският барок променя своя облик, превръщайки се от схоластично в придворно изкуство, под влияние на различните изисквания и по-богати възможности на новата среда.

Общата основа, на която стъпва барокът в православните славянски литератури, са теоретичните знания по поетика и реторика, за чието разпространение в православна среда основна заслуга има Киево-Могилянската академия. Първите курсове по поетика и реторика в нея се четат на латински език и представляват сплав на идеи от античното наследство, патристиката, схоластиката, хуманизма и Реформацията. Автори на тези курсове са Йосиф Кононович-Горбацкий (?-1653) и Инокентий Гизел (?-1683).

Съставителите на първите украински поетики се основават на латиноезичните трактати на западноевропейските ренесансови и барокови теоретици, но ги обогатяват със свои разсъждения, отчитащи спецификата на местната традиция и вкусовете на читателската публика. Най-ранната от известните днес украински поетики, *Книга поетичного мистецства*, датира от 1673 г.

Появата на собствени ръководства по реторика се отнася също към XVII в. Курсовете, както и реторическите трудове на украинските професори, се основават върху античната теория на красноречието, разработена от Аристотел, Цицерон, Квинтилиан. Едно от най- популярните украински ръководства по реторика е трактатът на Йоаникij Галятовски *Наука албо способ зложеня казания*, включен в появилия се през 1659 г. сборник с проповеди *Ключ разумения*.

В подгледата *Ролята на бароковата реторика и поетика за трансформацията на жанра проповед са систематизирани промените в развоя на жанра през бароковия период върху основата на многобройни образци от православната*

омилетична проза. Изведени са основните тематични кръгове и тенденции във формално-естетическата страна на ораторските слова.

Проповедите на православните ритори постепенно придобиват ново качество – те стават обществено ангажирани. В зависимост от класово-политическите позиции на авторите социалният критицизъм е насочен или към своеvolutionта на феодалната върхушка, или към невежеството на простолюдието. Обикновено привързаността на обикновените граждани към суеверията и гадателските практики служи като предтекст за разгръщането на широка просветителска пропаганда. Необходимостта от образование православните ритори защитават с неоспоримия морален аргумент, че “Неукият човек трудно различава доброто от злото” (Г. Ст. Венцлович). Темата за просветата присъства във всички жанрове от многострнното творчество на Симеон Полоцки. Отличителна черта на неговите положителни герои е тяхната образованост и просветеност. Един от най-популярните проповедни сборници на автора, *Обед душевный*, е адресиран към младия гражданин на абсолютистката държава. Полоцки илюстрира своите морални послания с богат материал от областта на античната история, естествените науки, математиката и т. н.

Друга голяма тема в ораторското творчество на православните автори от XVII-XVIII век е темата за войната и мира. Конфликтната епоха и изискванията на бароковите риторики за актуалност налагат политизирането на проповедта. Симеон Полоцки разсъждава върху справедливите и несправедливи войни и дълга на войника пред отечеството. Йоанит Галятовски и Антоний Радивиловски осъждат турска агресия, Лазар Баранович пропагандира обединяването на украинските земи с Русия, а руският писател Карион Истомин отразява руско-турските войни и Стрелецкия бунт от 1698 г.

Важна функция на ораторските слова през бароковия период е панегиричната. Подобен тип проповеди преобладават в руската литература и причините за това са добре известни. И в *Обед душевный*, и в *Вечеря душевная* С. Полоцки под-

чергава, че основно задължение на писателя е да твори в полза на народа. В условията на формиращ се абсолютизъм това означава прослава на личността и неограничената власт на монарха. Обекти на панегирични слова са самодържецът (в случая Алексей Михайлович), членовете на царската семейства и висши църковни деятели. В руския период от своеето творчество Стефан Яворски и Теофан Прокопович посвещават многообразни панегирични проповеди на Петър I, адмириращи неговата политика и осъждящи враговете му.

Православните автори удовлетворяват изискването на бароковите реторики за занимателност на поучителните слова като разнообразяват догматичния материал с допълнителна информация от всянакъв характер (т. нар. амплификации): исторически, естественонаучен, географски, фолклорен и пр. Неговото предназначение е не само развлекателно, но и образователно. В тази тенденция се проявява характерният бароков ерудитизъм, енциклопедизъм и схоластичен рационализъм.

Въпреки спомената склонност към дигресии, бароковата проповед се отличава със сравнително стройна композиционна структура, която най-често се основава на паралелизма и антитезата или има диалогичен характер.

Разгърнатите сравнения и метафори имат висока частота в проповедите на православните автори. Те реализират характерния бароков принцип на отражението. Библейски персонажи и събития биват сравнявани с действителни лица и случки или с езически богове и антични митологически сцени. Съвместяването на несъвместимите християнски и езически кодове е любим бароков похват, който най-често изпълнява панегирична функция. Подобни сравнения и метафори целят да подчертаят превъзходството на християнската религия.

Ако Средновековието отрича античната митология, заради нейния езически, политеистичен характер, барокът я възприема не толкова като религия, колкото като културен код. В този смисъл бароковото художествено направление посредничи в първата, макар и идеологически деформирана, рецепция на античното културно наследство сред православ-

ните славяни.

Бароковите ритори полагат съществени грижи за формално-естетическата страна на своите произведения, заради нейната притегателна сила върху читателите. Обилието от метафори, сравнения, хиперболи засилват образността на ораторската проза и повишават рецептивността на нейните външения. Бароковите автори си служат и с ефекти на морфологично ниво: алтерация, асонанси, многокоренни думи, рими. Риторични средства като анафората, повторенията, възклицианията имат не само експресивна, но и ритмизираща функция.

При създаването на своите произведения бароковите писатели вземат под внимание характера на аудиторията и съобразяват избора на поетически средства с нея. Когато се стремят да внучат на своя обикновен читател или слушател важни, според тях житейски истини, те се отказват от сложните метафори и прибягват към разширени сравнения. В желанието за постигане на по-голяма комуникативност на проповедите, бароковите ритори се обръщат към средствата на фолклора, а в някои случаи дори прибягват към просторечна лексика и натурализми.

В заключение се отбележва, че промените, които се извършват в жанра през XVII-XVIII век имат секуларитивен характер. Обръщането към социалната проблематика и политиката придават актуално звучене на произведенията и създават предпоставки за възникването на бъдещите публицистични жанрове. Профанизацията на библейските персонажи чрез въвличането им в актуални за времето батални сцени, битови диалози или чрез експониране на силноемоционалните моменти в техните съдби придава сила психологиязираност на бароковата проповед и задълбочава белетристичните тенденции.

Създаването на първите собствени ръководства по поетика и реторика както и специалната грижа на православните автори за формално-естетическата страна на произведенията е признак за осъзнаване на самоценността на литературната форма и нейната независима способност да създава външения. Те са и средство за освобождаване от среднове-

ковния канон и формиране на индивидуален авторски стил.

В подглавата *Барокът и началото на поезията в Slavia Orthodoxa* се изясняват обстоятелствата около зараждането на съвременната поезия в православния регион. В периода на барока източните и част от южните славяни не само за пръв път се съприкосновават с теорията на стихотворството, но то се превърща в предпочитана форма на творческа експресия. Всички литератури в началото на своето конституирани търсят форми, които се отличават от всекидневната, прозаическа реч. За православните славянски литератури стихотворната организация става синоним на литературност (художественост) в периода на тяхното формиране, който съвпада с доминацията на бароковите тенденции. Интензивното развитие на поезията е обусловено от разрастването на училищната мрежа и схоластичния характер на образоването.

Началото на украинското стихотворство съвпада с началото на книгопечатането в западноруските земи. Първите печатни стихове са виршите на Герасим Смотрицки, включени в знаменитата *Острожка библия* (1580-1581). Те са графически оформени, неметрични, със съседна рима. Написани са на църковнославянски език и имат приложна функция – описание на герба на княз Константин Острожки. Първото самостоятелно печатно издание на стихотворна творба в православната общност е *Хронология* на белорусина Андрей Римша. Произведенето е силно повлияно от съвременната полска стихотворна практика – състои се от 12 двустишия, написани в тринаесетстричен силабичен размер и глаголна женска рима.

Правилният и неправилният силабизъм съществуват паралелно в украинската и белоруската литература в края на XVI-XVII в. В началото доминират по-близките до византийско-славянската традиция неравносрочни стихове като тези на Герасим Смотрицки и едва след известен период от време се утвърждава класическият силабичен стих – тринаесетстричникът.

Формирането на стихотворната култура на православните славянски народи е тясно свързано с теорията на стихотворството. Ролята на първи ръководства по практическа

версификация изпълняват граматиките на църковнославянския език. Любопитното е, че и *Грамматика словенска совершилого искусства ослии частий слова и иных нужных* (1596) на Лаврентий Зизаний, и *Грамматика словенска правильное синтагма* (1619) на Мелетий Смотрицки описват размерите на гръцката квантитативна метрика, а илюстрират тези размери с неравносрочни силабични стихове. Налице е явно разминаване между теорията и поетическата практика в украинско-белоруската литература през XVI-XVII в., най-вероятно обусловено от идеологически фактори. И Л. Зизаний, и М. Смотрицки преди да конвертират към униатството са били опозиционно настроени към полско-католическата експанзия, от което произтича стремежът им да противопоставят на "католическата" латинска силабика "православната" гръцка метрика. Опитите за налагане на класическия квантитативен стих обаче се оказват безпочвени, поради фонологическата непригодност на украинския и белоруски език – липсата на опозиция "дължина-краткост". Утвърдилият се в поетическата практика силабичен размер, бидейки най-проста форма на кристализация на стиха, се оказва необходим етап в развой на православната стихова култура. През период на силабизъм преминават всички източнославянски, сръбската и в някаква степен дори българската поезия преди да достигнат до силаботониката. Поради широката му популярност в края на XVI-XVIII в. силабичният стих става своеобразен лакмус за бароковост.

Духовната лирика представлява основният дял от православната барокова поезия. Нейните автори барокизират средновековната традиция като заемат от нея старо- и новозаветни сюжети, мотиви, елементи от литургичната химнография, молитвите, житията и апокрифите. Православните поети създават авторски и анонимни химни, кантове и псалми, молитвени епиграми и стихотворни надписи под икони, посветени на св. Троица, Иисус Христос, св. Богородица и други светии.

Реторичният, пропаганден характер на барока провокира появата на характерно явление през разглеждания период – стихотворната преработка на канонични и некано-

нични богословски текстове. Православните поети "превеждат" в силабичен стих откъси от Евангелието, жития на светци, Давидовия псалтир и т. н. Целта на стихотворните преработки е да бъде приدادена по-интригуваща форма на някои добре познати текстове, което да привлече читателското внимание върху тях.

Противоречивият дух на епохата поражда и подхранва полемичното стихотворство. Неговите атаки са насочени срещу иноверците, еретиците, веро- и рodoотстъпниците.

На религиозното стихотворство на православните поети не са чужди популярните в западноевропейската барокова поезия теми за преходността на земния живот, непостоянството на човешкото щастие, неизбежността на смъртта и равнопоставеността на всички съсловия пред нея.

Особено болезнено те отразяват съзнанието за бързо-течашото и безвъзвратно отминаващо време. За интерпретацията на този мотив православните поети използват най-често образите на часовника и реката.

С драматичното осмисляне на категорията "време" е свързано и съзнанието за нетрайността на земното щастие и изменчивостта на съдбата. Античният мотив "колелото на съдбата", емблематичен за западноевропейската ренесансова и барокова лирика, се радва на популярност и сред православните автори.

Ванитативният топос почти винаги се обвързва с топоса "танатос" в православната поезия от XVI-XVIII век, защото крайният резултат от всички човешки усилия е неизбежната смърт, пред която всички са равни. Персонификациите на смъртта в барковите стихове напомнят нейното традиционно изображение в средновековната иконография и литература: скелетът с косата, черепът, танцът на смъртта. Подчертана е съществената разлика в интерпретацията на мотива *vanitas vanitatum* в западноевропейската медитативна поезия и бароковото стихотворство на православните славяни. Ако в латинския регион неговото предназначение е да внушава страх и безнадеждност, то в *Slavia Orthodoxa* поетите не плашат своите читатели със смъртта, а им внушават, че тя е страшна само за грешниците. Подобна трактовка отваря

пространство за морализаторски напътства.

Морално-дидактичната поезия представлява преобладаваща част от творчеството на руските барокови стихотворци. Квинтесенцията на жанра е съсредоточена в поетичния сборник на С. Погоцки *Верноград многоцветный* (1678), в който е събрана разнообразната нравоучителна поезия на автора. Предназначението на книгата е да служи като енциклопедически справочник, затова Погоцки разпределя материала по тематични рубрики в азбучен ред. Целта на *Верноград многоцветный* е да окаже помош на читателите в решаването на редица образователни и възпитателни задачи.

Пропагандата на науката и просветата е основна тематична линия и в творчеството на руския придворен поет Карион Истомин. Желанието му да стане учител на сина на Петър I – Алексей Петрович – е реалният повод за създадените от него два буквара и образователно-възпитателен цикъл от пет поеми, посветен на престолонаследника.

Много често просветителските мотиви в православната барокова поезия се преплитат с панегиричната възхвала. Пример в това отношение са петте „книжици“ на С. Погоцки, поместени в сборника *Рифмологион* (1679) и украинският корпус от панегирици, посветен на Петро Могила.

Освен на морално-дидактичните и просветителски цели, православната панегирична поезия служи за пропаганда и на обществено-политически идеи. Нейни адресати обикновено са високопоставени осobi от светската и църковна йерархия, а поводите за създаването на подобни стихове могат да бъдат най-разнообразни: сватби на владетели, раждане на престолонаследник, именни и рожденни дни, смърт и т. н. Сред изредените разновидности на панегирична поезия с най-голяма популярност сред православното славянство се ползва траурното стихотворство и по-конкретно епиграфите и ламентите.

Светската барокова поезия в *Slavia Orthodoxa* е представена главно от исторически и социално-политически стихове. Този тип стихотворство получава най-серииозно развитие в украинската литература, поради военната активност на казашкото население.

Информация за характера на литературата в даден период носи не само нейното съдържание, но и отсъстващата, неполучилата развитие проблематика. Твърдението, че популярната в западноевропейския барок есхатологическа поезия изобщо не намира почва в православния регион не отговаря докрай на истината. Подобни мотиви могат да бъдат открити в произведенията на някои ортодоксални автори, но техният произход трябва да се търси по-скоро в средновековната традиция. Всяващата ужас баркова есхатология присъства в ограничен брой преводни творби на православни автори и една от тях е поемата *Пенитатеугум* на Андрей Белобоцки.

В бароковата поезия на православните славяни не намират почва и характерните за западноевропейската метафизична поезия спиритуализъм и духовна еротика. Причината за това се корени не само в липсата на традиция и състава на писателите, но и в характера на средата.

Показателно е отсъствието в бариковите образци на православните славянски литератури и на типичното за европейския аристократичен барок хедонистично отношение към екзистенциалните проблеми. Ако авторите на галантна лирика пропагандират като изход от житейските несгоди отдаването на земни удоволствия, то православните стихотворци приканват към смирене и благочестие. Това обяснява избягването на любовната тема или традиционната ѝ интерпретация като блудна страсть. Изключение правят представителите на народно-демократичния барок в украинската и белоруска литература, които създават първите литературни образци на интимна лирика.

Бароковата сатира в православния регион е също дело предимно на автори от народно-демократичното крило. Те създават рождественски и велиденски travestии и стихове с антиклерикална тематика.

Произведенията на православните автори от периода XVII-XVIII в. съдържат онзи набор от мотиви, който барокът заема от средновековната традиция, преакцентира съобразно новите реалисти и превръща в своя отличителна характеристика. Същинската, иманентна, бароковост на тази литература, онова, което я отличава от предходната традиция,

следва да бъде търсено най-вече във формалното ниво на текстовете.

Поетиката на барока отдава голямо значение на визуалната презентация на смисъла. Православните поети реализират принципа на "живописната поезия" или "поетическата живопис" чрез използването на ефекти от областта на графиката, калиграфията, гравюрството, изобразителното изкуство и т. н. Те намират приложение в разновидностите на т. нар. *cartina artifiosa* (изкуствена поезия).

Във фигурираната поезия словото функционира като графически знак. Поетическите произведения се строят под формата на орнамент или фигура. В главата е извършен анализ на най-представителните руски, украински и сръбски образци на жанра. Куриозната поезия на свой ред също представлява провокация към зрителните възприятия на читателя. Тя усложнява процеса на четене, превъртайки графичното ниво в семантически значимо. С примери от православната баркова поезия са илюстрирани различните техники на "текст в текста": акrostихът, анаграмата, стиховете-раци, лабиринтът. Отделено е внимание на един от най-популярните баркови поетически жанрове – епиграмата, която регистрира значими постижения в украинската и белоруската литература, но не успява да се разгърне в руската. Подчертано е, че основен градивен материал на епиграмата е концептът и с примери от православната баркова поезия са представени двете му разновидности: словесния и смисловия концепт.

Друг жанр, който се радва на голяма популярност в европейската баркова лирика и предизвиква интереса на редица православни поети, е емблемата. Тя принадлежи към т. нар. *picta poesis* (изобразителна поезия) и представлява троична структура, състояща се от мото (надпис), рисунка, стихотворение (подпись). Смисълът на емблемата се постига във взаимодействието на трите елемента. Чрез синтеза на зрителния и словесния компонент тя реализира характерната баркова тенденция към сливане на различните видове изкуства.

В заключението на подглавата се подчертава, че една от най-важните последици от рецепцията на барковата естетика и поетика в православния регион е появата на поезия в съвременния смисъл на думата. Масовото силабическо стихотворство, експериментирането с такива модерни жанрове като епиграмата, панегиричната поема, героичния епос, разновидностите на куриозната и фигурантата поезия са знаци за началото на съществено преустройство на литературната система. Усвояването на формалните новости обаче става възможно благодарение на компромисното запазване на религиозния характер на съдържанието.

В подглавата *Барковата училищна драма и зараждането на драматургията в православния регион* е проследен процеса на усвояването на първите драматургични форми в литературите на православните славяни. Подобно на поезията, този литературен род се появява за пръв път в техния културен живот тъкмо през XVII-XVIII век. Добре известно е нетолерантното отношение на апологетите на православието към всякакви възбуджащи страстите зрелищни изкуства. Необходимостта от подобни произведения ортодоксалните християни удовлетворяват векове наред чрез низовите игрови форми на фолклора и семейната обредност, някои елементи на лигургията и дори държавния церемониал. Доминантни позиции през разглеждания период има т. нар. училищна драма. Нейното разпространение в православна среда се дължи на Ордена на йезуитите и полското културно посредничество. Театърът бива включен в учебната програма на йезуитските образователни средища, заради активната обществена роля и успешните методи за въздействие върху публиката. Контрареформаторите откриват в него обещаващо образователно и възпитателно средство, съчетаващо полезното с приятното. Основна цел на училищния театър е да служи на благочестието, т. е. да възпитава верни поданици, добродетелни граждани и вярващи. Той се превръща и в глагвен проводник на раннопросветителската идея за ползата от науката.

Барковата драма е тясно обвързана с реториката. Тази връзка се усеща най-ясно в пред-театралните жанрови форми – диалозите и декламациите. Те са изцяло концентрирани върху словото и изпълняват функцията на нагледно

средство по ораторско изкуство. Върху примери от украински училищни диалози са представени характерните особености на жанра.

В рамките на православното драматургично творчество, подобно на поезията, се забелязва несъответствие между теория и практика през разглежданата епоха. Поетите от XVII-XVIII в. представлят свода от правилата за създаване на актуалните по онова време в Западна Европа трагедия и комедия, но православните автори отдават предпочтенията си на драматургичните жанрове, характерни за латинското Средновековие. Основно място сред тях заемат мистерията, миракълът и моралитето. Едва към края на периода се появяват писки със сюжети от националната история, които почти напълно изоставят религиозната проблематика и се насочват към злободневни теми на социално-политическия живот.

Спецификите на отделните жанрови форми са демонстрирани с примери предимно от украинската барокова драматургия. Изтькнато е взаимодействието и дори контаминарането на различните структури, обусловено както от тяхната сходна религиозно-дидактична проблематика, така и от бароковата склонност към разминаване на жанровите граници. Синтетичният характер на училищните драми се проявява в смесването на различни видове изкуства: музика, танц, декори, костюми и в преплитането на два типа изображение: алегоричното и реалистично-натуралистичното. Последният се проявява най-отчетливо в интермедиите – кратки писки с анекдотични сюжети от народното битие, издържани в ниския стилов регистър, и представляващи интегрален елемент от сложното антитетично единство на бароковата училищна драма.

Засиленият интерес към националната история и съвременните политически борби поражда появата на няколко самобитни писки в бароковата драматургия на православните славяни – драмата *Володимир* (1705) на Теофан Прокопович, анонимната украинска писка *Милостъ божая* (1728), драмите *Урош V* (1733) и *Благоутробие Марка Аврелия* (1744) на Михаил Козачински и произведението на С. Полоцки *O Нав-*

ходоносоре – царе, теле злате и триех отроцех в пеци не сожженых (ок. 1673). Идеите за своите главни персонажи авторите чернят предимно от древната история, която училището през XVII-XVIII в. използва като източник на дидактически примери. Фактът, че училищният театър черпи сюжетите си не само от *Библията* и средновековната агиография, но и от античната митология, световната и родната история, както и от богатото на събития съвремие определя неговата безспорна заслуга за секуларизирането и хуманизирането на духовния живот и разширяването на културния хоризонт на православните славяни.

Прегледът на постиженията на училищния театър в *Slavia Orthodoxa* показва неравномерност и своеобразие на проявите в отделните славянски литератури. Украинската се оформя като бесспорен лидер в продукцията на целия спектър от драматургични жанрове. Този факт не е изненадващ като се има предвид, че създателите на училищните драми са предимно професори от Киево-Могилянската академия и че повечето от произведенията са написани за нуждите на нейния театър.

Социално-политическите обстоятелства в Русия налагат по-различна посока на развитието на драмата. Подобно на поезията, и театърт тук се подчинява на потребностите на оформящата се абсолютистка държава.

Липсата на аристокрация и средна класа в белоруското общество обуславя концентрирането на драматургичното творчество в рамките на третото съсловие. Това обяснява наличието само на интермеди на разглеждания период.

За сръбски театър в стриктния смисъл през бароковия период е трудно да се говори. Украинският учител, Михаил Козачински, написва писката *Трагедокомедја* о Урошу V за неговите нужди и по сюжет от сръбската история, но народностната принадлежност на драмописеца и фактът, че след приключване на дейността си в Сремски Карловици, той се връща в Украина не бива да се принебрегват. *Трагедокомедја* о Урошу V остава изолирано явление и не провокира особен интерес у сръбските драматурзи към създаването на подобни форми.

В заключението на главата са изведени основните промени, които предизвиква рецепцията на бароковата художествена парадигма в литературите от православния регион. Подчертано е, че общите стилообразуващи импулси на барока намират специфична реализация в отделните славянски литератури, която се определя от характера на предходната традиция, социално-политическите условия и състоянието на културния живот на всеки отделен народ. Изтъкнато е също, че барокът не оформя отделна епоха или дори отчетлив период в православните славянски литератури, защото съществува с други литературни конвенции, но това не омаловажава заслугите му за преодоляване на средновековния синкретизъм и секуляризацията на духовния живот в *Slavia Orthodoxa*. Той ускорява формирането на съвременните литературни системи като обогатява православните славянски литератури с непознати до този момент мотиви, теми, сюжети, изразни средства, предизвиквайки появата на два нови литературни рода – поезията и драмата.

Барокът съдейства за “легализирането” и популяризирането на античното културно наследство в православния регион. Украинските, белоруски, руски и сръбски автори усвояват конвенционалното за епохата разбиране на античната култура като най-важния след Библията източник на поетически материали. Това е една формална и опосредствана рецепция, която не се интересува от оригиналните идеи и текстове на античните мислители. Функцията на античния пласт в бароковото произведение се изчерпва с обслужването на християнската моралистика. Независимо от това, създаденият от барока фундамент улеснява зараждането и развитието на следващия художествен стил в *Slavia Orthodoxa* – класицизма.

7.

Главата **Барокът в българската литература** (стр. 155-241) има централно място в изследването. Тя представя опит за систематизиране на известното до този момент на науката за рецепцията на бароковия поетически стил в българската литература и разширяване на анализационните перспективи на проблема.

В първата подглава, *Състояние на проблема*, е направен преглед на българските и чуждестранни публикации по темата. Изтъкнати са заслугите на първите изследователи на барока за посочване на културите-посредници в рецепцията на бароковата художествена парадигма от българските автори, за идентифициране на социалните кръгове, в които новият стил намира адепти, за определяне на хронологическите рамки на бароковите тенденции в българската литература, за оформянето на корпус от произведения, повлияни от бароковата естетика и поетика и т. н. Цитирани са мненията на чуждестранните слависти Венцеслава Бехиньова, Андре Ангял, Мария Бобровницка и Александра Боровиц. Подробно са представени постановките на следните български изследователи на проблема: Емил Георгиев, Петър Динеков, Красимир Станчев, Людмила Боева, Светла Горрова, Донка Петкова, Раи Кунчева, Найда Иванова, Яни Милчаков и др.

В заключение се изтъква, че темата за рецепцията на барока в българската литература почти не е стояла в центъра на изследователските интереси на българските учени. Повечето от тях ограничават влиянието на бароковото направление в рамките на католическата книжнина, а тези, които откриват негови белези и в основния, православен дял на българската литература, му отделят твърде малко внимание в границите на своите по-общирни изследователски теми. Българските публикации, посветени на барока, почти не предлагат характеристика на художествения стил, на фона на която хипотезите за неговите прояви в българската литература биха звучали далеч по-убедително. В по-ранните изследвания доминира таксономията и номинацията на определени художествени явления като барокови и почти отсуства анализът и аргументацията.

Темата за бароковите отгласи в българската литература много рядко заема централно място и в чуждестранните проучвания на културния феномен. В повечето случаи тя бива засягана с оглед на католическата книжнина като своеобразно художествено явление или на отделни нейни представители, а спорадично и с оглед на литературно-историческата периодизация. Изненадваща е липсата на интерес към темата за барока в българската литература от страна на източнославянските слависти, които чрез проучване на литературния обмен в православния регион през XVII - нач. на XIX век биха разширили анализационните аспекти на бароковата литература в собствените си страни.

Рецепцията на бароковия стил в българската литература се извършва двустрочно: от Запад, чрез посредничеството на хърватската и италианската литература в творчеството на българите католици и от Изток, чрез посредничеството на украинската, руската и сръбската литература в произведенията на ранновъзрожденските книжовници. Тези два процеса протичат независимо един от друг и по различно време.

Подглавата *Барокови елементи в българската католическа книжнина* е опит за систематизиране на постиженията на досегашните проучвания на литературата на българите католици с оглед на бароковия тематично-стилистичен комплекс. Най-напред са представени накратко най-важните моменти от историята на католичеството в България като особено внимание е отдeleno на католическата просветно-образователна дейност. След това структурата на главата следва обособената от изследователите П. Динеков и Кр. Станчев периодизационна схема на католическото творчество.

Началото на първия период поставя успешната католизаторска акция на францисканските мисионери в отделни български региони (нач. XVII в.), а края му бележи разгромът на Чипровското въстание (1688), станал причина за масовата емиграция на католическото население в Седмиградско и Банат.

Сред авторите, които полагат основите на българската католическа книжнина, са възпитаниците на италиански и хърватски колежи Петър Богдан Бакшич, Филип Станисла-

лов, Франческо Соимирович, Петър Парчевич, Антон Стефанов, Стефан Княжевич. Книжовната продукция на първото поколение български католически духовници е пряко свързана с организацията на църковния живот и просветно-образователно дело в България. Основната цел на съчиненията е информативна, а характерът им – служебен. Въпреки, че художествеността у тази преобладаващо документална проза е трудно доловима, тя следва да се разглежда като литературен феномен, защото документалността е отличителен белег на европейската баркова проза като цяло. Характерна за нея е здравата връзка със социално-политическата действителност и балансирането на границата между литературност и нелитературност.

Жанровата картина на католическото творчество през първия период не се отличава с разнообразие. Преобладават епистоларните съчинения (писма, послания, меморандуми), богословските трактати, историческите описание-пътеписи. Повечето от тези жанрове въвежда в българска среда чрез своята книжовна дейност първият български католически архиепископ – Петър Богдан Бакшич.

Първите си творчески опити Бакшич прави в областта на превода. За целите на католическата просвета в България той превежда от латински на илирийски език две богословски съчинения: *Meditationes S. Bonaventurae. To yest Bogogliubna razmischlianya od otaystva odkupglieniya covicanskoga...* (Рим, 1638) и *Blagosrovisete nebesko Marie Divicze Mayke Boxye...* (Рим, 1643). Първият превод привлича вниманието на изследователите с прибавеното към него авторско стихотворение на Петър Богдан, което за дълго време остава единственият поетически опит в католическата книжнина. Стихотворението е озаглавено *Od dvostrukie smarii covieka* и се вписва в бароковата проблематика не само с генералната тема за смъртта, но и с размисъла за човешката суeta, за преходността на земните радости и нравствено-религиозните измерения на греха. Авторът демонстрира познание на тогавашните хърватски духовни песни и тяхната теория. Осмосрочната есхатологическа хърватска поезия, оформила се през Средновековието под влияние на латинските църковни

песни, е само изходната база, която Бакшич творчески до-
развива във формално и идеино отношение.

Най-популярният жанр на ранната католическа книж-
нина е дипломатическия отчет, който, от една страна, е част
от служебния етикет, а в много случаи – единствена форма
на общуване между духовниците мисионери и тяхното ръко-
водство, поради труднопреодолимите разстояния в онази
епоха. Изследователката на българската поклонническа ли-
тература, Светла Гюрова, обръща внимание на това, че в ев-
ропейски машаб през XVI-XVII в. дипломатическият пъте-
пис-отчет е един вече твърде аморфен литературен вид, изг-
раден върху две до голяма степен механично свързани повес-
твователни начала: пътеписния разказ и историко-географс-
кото, народоведско и политическо изследване-описание на
пропътуваните земи. Тезата на Гюрова важи и за епистолар-
ните съчинения на българите католици. Те също свидетелст-
ват за формализирането на пътеписната структура и за доми-
нацията на един подчертано научен интерес към миналия и
настоящ стопански, обществен и културен бит на проучвани-
те земи. Представителни за този жанр са дипломатическите
отчети на П. Б. Бакшич *История на София* (1655) и на Ф. Со-
имирович *Кратко описание на Царство Сърбия* (1653) и
Кратко описание на Охрид в България (1653). Според Кр.
Станчев тези две съчинения поставят началото на българска-
та историография. Независимо от това, че се раждат в амор-
фната структура на дипломатическия отчет-пътепис, първите
български историографски съчинения носят характерните
белези на бароковия историзъм: съзнание на автора за ми-
сионния характер на неговия труд, желание за утвърждаване
на историческата истина – църковна и гражданска, стремеж
за нейното доказване с неоспорими исторически документи.

За разлика от историческите тенденции, тежнението
към автобиографизъм в епистоларните съчинения на бълга-
рите католици не успява да се автономизира в самостоятелна
структурата. Най-близо до нея стои едно от посланията на П.
Парчевич до Неокесарийския архиепископ Марио Албери-
чи. Писмото е издържано в автобиографичен стил, но не
може да бъде окачествено като автобиография, защото няма

обществено предназначение. Въпреки това, то свидетелства
за формирането на ново личностно съзнание, излизашо из-
вън рамките на средновековното мислене. В своето послани-
е Парчевич демонстрира модерно, ренесансово отноше-
ние към света и човека и самочувствието на интелектуалец,
осъзнаващ значимостта на собствената си личност и отго-
ворността на историческата си роля.

През първия период от развитието на католическата
книжнина се появява и първият печатан паметник на ново-
български език – *Абагар* (1651, Рим) на Ф. Станиславов.
Прогресивното в молитвеника на Станиславов се съдържа
не само в новобългарските елементи на езика, във факта на
отпечатването, в просветителските цели на съчинението, но
и в самочувствието и патриотизма на “епископа на велика
България”, посветил труда си на “своя български народ”.

След потушаване на Чипровското въстание (1688) ка-
толическото население напуска пределите на България и се
изселва във Влашко. Там българските бежанци преживяват
около петдесет години, но след поражението на Австрия в
Австро-Турската война от 1737-1738 г. и последвалото нахлу-
ване на турска войска в дунавското княжество, те се оказват
принудени да потърсят ново убежище в австриските про-
винции Седмиградско и Банат. Там продължава вторият,
емигрантски период от развитието на католическата книж-
нина. Характерен момент в него е оформянето на две отчет-
ливи тенденции: народностноцентрична в творчеството на
банатските българи и европоцентрична в произведенията на
Кръстю Пейкич и най-вече на братята Франциск Ксавер Пе-
ячевич и Яков Пеячевич, които се включват активно в живо-
та на австриската славянска интелигенция и според В. Бе-
хиньова изгубват българското си самосъзнание. Езиците, на
които писателите-емигранти пишат своите произведения, са
илирийски и латински. И през втория период от развоя на
католическата книжнина преобладават историографските
съчинения и богословски трактати. В подглавата е предло-
жен текстуален анализ на *История на Сърбия* на Фр. Кс. Пе-
ячевич и *Зрило истине* (1716) на Кр. Пейкич.

Литературната продукция на банатските българи е об-

вързана предимно с просветно-образователната дейност: дидактически четива за ученици, забавни разкази и очерци за възрастни, театрални сценки за художествената самодейност, календари, вестници и т. н.

Своеобразен аналог на банатската литература е творчеството на павликяните в България. То стои в основата на третия, заключителен период от развитието на българската католическа книжнина. Онова, което сближава банатската и павликянската литература, е техният демократичен характер, по-ниската степен на образованост на авторите, постепенноят отказ от илирийския език и налагането на българския като основен книжовен език, адаптирането на европейските литературни модели при активното позоваване на родната фолклорна традиция и пр.

Хронологическите граници на последния дял от католическата литература обхващат времето от 60-70 г. на XVIII в. до Освобождението (1878) и Обединението на България (1885). Характерна особеност на павликянското творчество е по-високата му степен на художественост и секуларизираност в сравнение с предишните периоди на католическата книжнина. Наред със съхранения интерес към историографията, павликянските автори отдават най-голямо значение на стихотворството. Преобладаващ дял в тяхната творческа продукция имат духовните песни: лирически и епико-драматически, но на интерес се радват и стихотворните библейски легенди, стихотворните приказки и басни и в по-малка степен молитвите, плачовете, похвалите. Радикално нов момент в католическата книжнина е появата на филологически трудове и драматургични произведения, макар и преводни.

Понеже последният период от творчеството на българите католици се отличава с най-голяма продължителност (над сто години), Кр. Станчев предлага вътрешното му хронологизиране на два етапа.

Първият етап обхваща времето от 60-70-те г. на XVIII в. до 30-те г. на XIX в. Произведенията се създават изключително от българи и се разпространяват само чрез ръкописи. Водещи автори от този етап са последните българи католици, получили образоването си в италиански висши учебни

заведения, Павел Гайдаджийски Дуванлията (1704-1804) и Петър Ковачев Царски (1746-1795). Те се занимават предимно със съставянето на сборници с духовно съдържание. Най-ранният павликянски сборник, съдържащ поетическа творба, е създаден от П. К. Царски през 1733 г. Хронологически следва изчезналият сборник на П. Г. Дуванлията, съставен през 1775 г. и съдържащ двадесет песни. В главата е предложен текстуален анализ на някои от стихотворните произведенията на Дуванлийски с оглед на бароковия тематически и естетически комплекс.

Около 1840 г. започва вторият етап от историята на павликянското творчество. Той е свързан с установяването на мисионерите капуцини в Пловдивско и тяхната просветна и книжовна дейност под ръководството на софийско-пловдивския епископ Андрея Канова (1806-1866). И през втория етап основна форма на разпространение на книжнината остава ръкописът, но в средата на 40-те г. се появяват и печатни издания. През 1846 г. Яков Яковски (1820-1872) издава първата печатна павликянска книга, в която включва и две стихотворения.

Водещ книжовник от този период е италианецът отец Едуардо от Торино (1812-1873). Той създава богато в жанрово отношение творчество на езика на местните павликяни: стихотворения, преводни драми, историографски съчинения, филологически трудове. Книжовната дейност на о. Едуардо оказва влияние както върху неговите съратници и последователи от Ордена на капуцините, така и върху местните книжовници.

Целта на тази част от изследването е да проследи хронологически развоя на българската католическа литература с оглед на следите, които оставят в нея бароковото светоусещане и бароковото естетическо съзнание, и да установи плоскостите на взаимодействие между техните универсални измерения и особеностите на българската словесна традиция – писмена и фолклорна.

Българското католическо творчество носи белезите на късната латинска средновековна литература, защото е инспирирано от нейните образци. Получили богословското си

образование в католическа среда, българските книжовници се отнасят предпазливо към православното средновековно наследство, пазейки лоялността си към Западната църква. За сметка на това обаче те заимстват активно поетически модели от българската песенна фолклорна традиция.

Най-същественият белег, отличаващ творчеството на българите католици от средновековната книжнина, е неговият демократичен характер. Средновековната литература се съобразява с народната читателска публика до известна степен, в някои свои жанрове. По принцип тя не полага усилия за спечелването на обикновените вярващи за вярата, а е насочена преди всичко към задълбочаване на религиозното чувство и възпитаването на християнски добродетели. Българските католически писатели създават голяма част от своите произведения с оглед на народната, масова публика и се стараят написаното от тях да е максимално достъпно и въздействащо. Това изискване определя избора на езика, стилистичните средства, художествената образност и дори външното оформление на произведенията.

Мнозина изследователи на католическата книжнина изтъкват поредица от аналогии, доказващи сходство в развой между нейния първи етап и началото на възрожденската литература: историографските съчинения на П. Б. Бакшич и *История славяно-болгарская* на П. Хилендарски, отпечатването на *Абагар* на Ф. Станиславов и *Неделника* на С. Врачански, автобиографизма в *Автобиография* на П. Парчевич и *Житие и страдание грешнаго Софрония*, силабическото стихосложение в *Od dvostrukie smarti совиека* и ранновъзрожденската поезия. Ако към тези съпоставки добавим и констатацията на П. Динеков, че "произведенията на българо-католическата литература представляват известен интерес с оглед на зареждането на жанровете и на изграждането на понятията за художественост от съвременно гледище" ще стигнем до логичния извод, че двете крила на българската литература – католическото и православното – реализират сходен модел на преход към съвременен тип литературна система, но по различно време и под различно влияние и без реално взаимодействие помежду си.

Последната подглава *Барокови реминисценции в българската православна книжнина* проследява втората, по-късна, рецепция на барока в творчеството на ранновъзрожденските автори. В началото са представени източниците на новите философско-естетически тенденции: Киево-Могилянската академия, Влашкото и Молдавското княжество, светогорските манастири, просветните центрове на сърбската емиграция във Воеводина. Посочени са факти от литературната контактология, които свидетелстват за все още единния духовен живот на православната общност през XVII-XVIII в. и свободният обмен на културни модели в нея.

В секцията *Първи стъпки в областта на стихотворството* е предложен текстуален анализ на най-ранните силабически опити на българските православни автори: стихотворението *Ако Бог помага...* на Стефан Ловешки, четиристишието на йеросхимонах Спиридон, прибавено в края на *Получение* (края на XVIII в.) и последвалата по-масова стихотворна продукция на т. нар. даскалска поезия. Систематизирани са жанровите предпочитания на първите български стихотворци. Изведени са основните тематични кръгове и е извършена класификация на поетическите средства и техники в корпуса от ранновъзрожденски стихове с оглед на бароковата художествена парадигма. Подчертан е фактът, че силабизъмът в тези стихове се реализира в неговата неравносична разновидност и че като цяло той се оказва непродуктивен размер за българската поезия, поради непригодността на акцентната система на българския език.

Фактът, че българските възрожденски поети избират за свои образци на подражание руски, украински и сърбски барокови произведения е проява на анахронизъм с оглед на универсалната перспектива, но в регионален аспект този избор отговаря на потребностите на историческия момент – популяризиране идеите на ранното Просвещение и национализма, усвояване правилата на версификацията и усъвършенстване на поетическия език.

Рецепцията на бароковия философско-естетически комплекс в ранновъзрожденската поезия изпълнява същата функция, каквато има и в останалите литератури от правос-

лавния регион: благодарение на своята бинарна трансцендентно-рационалистиична природа той катализира прехода към съвременен тип литературна система. Трансформацията на жанровете на религиозната книжнина под напора на светското съдържание и усвояването на непознати до този момент светски жанрови форми, възприемане правилата на силабическото стихосложение и въвеждането на римата като стихов разделител, новото отношение към *Библията* и античната традиция като към културен код и неизчерпаем източник на поетически материал са все белези на качествените промени, извършващи се в българската поезия през втората половина на XVIII и началото на XIX в. В творчеството на първите български стихотворци отсъства формалното експериментаторство, визуалните ефекти, провокативната метафорика, богатата символика, характерни за бароковото стихотворство на останалите славянски литератури, но то адаптира новите художествени модели, съобразно развойния етап, на който се намира и това е в съгласие с толерантната към локалните специфики и високо асимилативна барокова парадигма.

В секцията *Традиции и новаторство* в жанра проповед е извършен анализ на отделни произведения от двата Видински сборника на Софоний Врачански, който, от една страна, доказва влиянието на източнославянския литературен барок върху автора, а от друга – демонстрира промените, които бароковият философско-стилистичен комплекс предизвиква в разvoя на жанра.

Проповедите на Софоний показват идентичен с този на източнославянските литератури модел на трансформиране на средновековната структура. Фокусирането върху актуалната проблематика предизвиква разпадането на жанра отвътре. Ако пред източнославянските и сръбски проповедници стои проблемът за католическата агресия, възрожденският книжовник си поставя за цел да преодолее културната изолация на българския народ и да повиши неговото политическо съзнание.

Най-интересно с оглед на рецепцията на барока в българската литература е включеното във Втория Видински

сборник преводно произведение *Философския мудrosti*. То е излечение от труда на католически каноник Амброзий Марлиан *Theatrum politicum*, отпечатан на латински език през 1631 г. Авторът на произведението е типичен представител на контрагреформацията, пропагандиращ обновлението на католицизма.

Трактатът на Марлиан привлича вниманието на Софоний с централния проблем, който поставя, - проблемът за властта. Той е изключително популярен в Европа през XVII-XVIII в., защото това е времето на абсолютните монархии и монарсите с неограничена власт. Католическият каноник разсъждава над това как трябва да се упражнява правилно властта, което ще рече добродетелно и богоугодно. Той формулира препоръки, които звучат твърде абстрактно и могат да бъдат отнесени както към владетеля, така и към поданиците. Бароковостта на това произведение се изразява в непрекъснатото смесване на двата културни кода – Библията и античното културно наследство, от които авторът черпи доказателствен материал в подкрепа на своите твърдения. Н. Аргетов подчертава ерудитския подход на българския възрожденски книжовник към античните сюжети и мотиви за разлика от “наивните интерпретации, които могат да бъдат открити в някои по-късни творби на Възраждането”. Фактът, че Софоний превежда и компилира *Theatrum politicum* за целиите на своя Видински сборник не омаловажава неговото постижение. Първо, той прави достъпно на българската аудитория едно бароково произведение с широка европейска популярност. Второ, компилацията и вариацията са характерни барокови практики, които свидетелстват за високите креативни възможности на писателя. В работата на Софоний с чуждия материал личи осъзнато преследване на собствени, авторски цели, имащи отношение към актуалната българска социално-политическа действителност.

В последната секция *Първите български историографии между етическо-митологичното и ерудитското историографско течение* са обобщени следните от влиянието на бароковия светогледно-стилистичен комплекс върху ранната възрожденска историография. В началото е предложена кратка

характеристика на обособилите се през XVII-XVIII в. в Европа две историографски течения: етнично-митологичното и ерудитското. Първото, по-ранното, произтича пряко от италианския Ренесанс, а второто се заражда по-късно в църковните среди.

Мнозина от европейските историографии обаче не се вписват в нито една от посочените тенденции. Съществуват, разбира се, и такива, които следват точно предписанията на едното или другото направление, но има и трети, в които двете течения се преплитат. Такъв е случаят с българските историografi от края на XVIII в., а обяснението се крие в разнообразните източници, които те използват при създаването на своите съчинения.

Понеже, според изследователите, т. нар. *Зографска история* не е възникнала самостойно и няма оригинален характер, анализът на бароковите следи се съсредоточава основно върху *История славяноболгарская* (1762) на Паисий Хилендарски и *История во кратце о болгарском народе словенском* (1792) на йеросхимонах Спиридон.

Онова, което свързва двете съчинения е чувствителното отдалечаване от средновековната традиция в лицето на летописа, чието съдържание се изчерпва с хронологическото изреждане на владетелите и годините на тяхното управление. Двете първи български историографии отразяват процеса на преход от провиденциализъм към pragmatizъm в подхода към осмислянето на историята. Като цяло двамата историografi правят опит да открият рационални причини за историческите събития, изтькват причинно-следствената връзка между тях.

Паисий и Софроний демонстрират модерно отношение към използваните източници. Впечатление прави тяхното разнообразие: средновековни жития, родослови, грамоти, предания и легенди, но най-вече двета основни труда: хуманистичното историографско съчинение на дубровнишкия абат Мавро Орбини (?-1614) *Царството на славяните* (1601) и бароковите *Църковни аناли* на римския кардинал Цезар Бароний (1538-1607). Фактът, че възрожденските историografi отбелязват източниците, на които се позавават свиде-

телства за нов подход към материала. И при двамата няма механична компилация, а по-скоро критично пресяване на информацията, съпоставка между различните источници и заемане на онези факти, които са в унисон с авторската концепция за българската история.

Концептуалният подход е нов момент в описанието на историческите факти, който заменя хронологическото изреждане. Стремежът към подреждането на фактологическия материал в единна и органична система е отличителен белег на ерудитската школа, а в по-широк аспект на бароковото тежнение към универсализъм. Критичното отношение към някои от твърденията на използваните източници и паралелното представяне на политическата и църковната история, простотата на стила, отсъствието на реторически украсения, възпроизвеждането на дълги откъси от различни източници и позоваването на документи, намерени в манастирските архиви, са все елементи, характерни за маниера на ерудитската школа.

Бръзката на двамата български историografi с ренесансовото етнично-митологично направление откриваме в изразеното в предисловията на техните съчинения съжаление за това, че съдържащите се в чуждите източници сведения за славяните и българите са малко и неточни и в желанието за прослава на българския народ, българското царство и Българската патриаршия. Характерната за направлението тенденциозност се проявява в сравненията на българския народ със славяните антични народи – гърци, римляни, македонци, в акцента върху древния произход на българите от Мосах и подчертаване на превъзходството им над останалите славяни.

Бръзката с барока се усеща най-осезателно в предисловията към Паисиевата история. Те представляват блестящи образци на барокова полемична проза. Този факт не е случаен като се има предвид, че първото предисловие, *Ползата от историята*, е компилация от предговора на полския бароков ритор Пьотр Скарга към неговия превод на *Църковните а나ли* на Цезар Бароний. Добре известно е, че Паисий ползва руското издание на историографския труд – *Деяния*

церковная и гражданская (1719), което се основава върху съкратената полска адаптация, а не върху оригиналния текст. Руският автор запазва предисловието на Скарга като го “очиства” от войнствените католически настроения.

Предисловието *Ползата от историята* съдържа характерните барокови мотиви за ползата от познанието, за правилното боравене с политическата власт, за суетата на земния живот, за капризите на съдбата или Божия промисъл, за неизбежността на смъртта. Всички те са подчинени на моралния императив.

Бароков характер има и стилистиката на двете предисловия. Сред любимите изразни средства на автора са реторичните въпроси, императиви, обръщения, повторения, хиперболи, сравнения и др. Демократичният характер на произведението, неговата ориентация към “простите орачи и ко-пачи” обяснява липсата на сложна художествена образност, която само би затруднила възприятието. Грижата за реципиента е знак за постепенното преодоляване на средновековния канон и формирането на модерно литературно съзнание.

8.

В *Заключението* (с. 241-247) на дисертационния труд с подчертана още веднъж хронологическата асинхронност в рецепцията на бароковия стил в славянски контекст. Той се установява най-рано (края на XVI – началото на XVII в.) в литературите от латинския регион (полската, дубровнишко-далматинската, чешката и т. н.) и най-късно (XVIII – началото на XIX в.) в сърбската и православния дял на българската литература.

Полската и дубровнишко-далматинската барокови литератури се оформят под влиянието на италиански и испанска образци, а впоследствие самите те се превръщат в образци на подражание за останалите славянски народи. Полското въздействие е най-непосредствено върху източнославянските литератури, а дубровнишко-далматинското върху континенталните хърватски (кайкавска и славонска), сърбската и католическия дял на българската литература. Руската литература на свой ред става посредник в усвояването на бароко-

вия светогледно-стилистичен комплекс от сръбската емиграция във Воеводина и българските раниновъзрожденски автори.

Изтъкнат е фактът, че рецепцията на барока в общоевропейски контекст е пряко обвързана с езика. Бароковата епоха е време на засилен интерес към проблемите на езика в най-общ смисъл. Тогава текат процеси на нормализации, кодификации, редакции, фиксации на речниковия състав и пр.; реализират се инициативи за създаването на смесени езикови типове (койне); усъвършенстваният от йезуитите латински език преживява нов разцвет като *lingua franca* на европейския културен елит. Тази лингвистична и металингвистична активност е инспирирана от Католическата църква и обслужва целите на религиозната пропаганда.

В контекста на славянските литератури общият език се оказва предпоставка или предлог за рецепцията на бароковата философско-естетическа и поетическа система. Владеенето на полски език от украинци, белоруси и руската аристокрация прави възможен контакта им с полската барокова култура. Доброто познаване на илирийския език осигурява пълноценно общуване на българите католици с хърватската барокова словесност. Новоредактирианият църковнославянски език е формалното основание за интереса на воеводинските сърби и православните българи към руската книжовна продукция от XVII – първата половина на XVIII в. Църковнославянският език всъщност изиграва ролята на Троянски кон, който вместо гарант за чистотата на православната вяра, става проводник на латински по своя произход културни тенденции сред ортодоксалните южни славяни.

Обърнато е внимание върху интересния факт, че географската миграция на бароковия стил в славянски контекст завършила в българската литература. Кръгът, водещ началото си от Италия и Испания, се затваря двустранно в българската книжнина: от запад в творчеството на българите католици, а от изток – в произведенията на раниновъзрожденските автори. Любопитното е, че двета рецептивни процеса се извършват по различно време и независимо един от друг.

Сравнителният анализ показва, че вариациите в жан-

рово-тематичния състав на славянските литератури от периода на барока се дължат на два основни фактора: различия в литературната традиция и социалния състав на адептите на новия художествен стил.

Литературите от православния регион и западнославянските литератури, които изживяват фазата на Ренесанса по-скоро под формата на Реформация, отколкото на хуманизъм, оформят сходни жанрови системи през бароковия период. Тяхна отличителна особеност е доминацията на религиозните над светските жанрове. Социологическият фактор също играе роля при формирането на тази йерархия. Чехи, словаци, словенци, хърватите, населяващи Славония, както и всички православни славянски народи (с изключение на руския) се намират под чужда политическа зависимост и са лишени от собствен аристократичен елит. Това обяснява липсата на високо, светско бароково направление в техните литератури.

Постсредновековният и постреформационният бароков литературен модел продължават наследената от предходната традиция линия на религиозно-прагматична функционалност, която осезателно еволюира под влияние на теологочно-рационалистичната двойственост на бароковото светоусещане. Промените засягат както съдържателната, така и формалната страна на литературните произведения. Те се изразяват най-общо в секуларизиране на проблематиката и заливане на интереса към поетиката.

В прозаическите жанрове на средновековната и реформационна книжнина се появяват отчетливи белетристични и публицистични тенденции, в лирическите жанрове нараства дялът на социалната и интимна проблематика и се усложнява поетическият език, драматургичните жанрове постепенно изоставят евангелските сюжети и библейските герои и се насочват към интерпретацията на минали или съвременни исторически събития и персонажи. Заслугата за тези трансформации се дължи на хуманистичния компонент на бароковата парадигма. Барокът посредничи в първата рецепция на античното културно наследство от постреформационните и постсредновековни славянски литератури. И

въпреки, че това е закъсняла, опосредствана и идеологически манипулирана рецепция, тя изпълнява същата функция, каквато има за западноевропейските литератури в епохата на Ренесанса: катализира прехода от синкретичен към съвременен тип литературна система.

За постреформационните славянски литератури, принадлежащи към латинския културен регион и докоснати от индивидуалистичния дух на Реформацията, промените, които провокира усвояването на бароковата парадигма, нямат такъв радикален характер, какъвто имат в постсредновековните славянски литератури. При последните рецепцията на бароковото художествено направление въвежда два нови литературни рода – лириката и драмата, – които нямат традиции в православния културен регион. Тя има заслуга и за появата на първите православни теоретически трудове по поетика и реторика.

Общата картина на промените в литературите на Slavia Orthođoxa оставя донякъде впечатлението за кохерентност на бароковите явления в литературната общност. Веднага ще побързаме да опровергаем тази представа като изтъкнем, че във всяка отделна литература барокът се развива с различен интензитет, демонстрира разлики във функционалността и качеството на адаптацията.

По-детайлната съпоставка между постреформационния и постсредновековния бароков модел показва някои интересни различия. В първия макар и спорадично се появяват светски лирически поеми, издържани в поетиката на маринизма. Отчетливо присъствие в религиозната лирика има мистично-еротичното течение, което не получава популярност в бароковата поезия на православните славяни. Те остават верни на ортодоксалното разбиране за любовта като блудство и отказват да приемат ѝезуитската философия, че сетивата, които обикновено отварят вратите към греха, могат да бъдат употребени за пропаганда на богоугодни и свети неща. Съществен дял от прозата на постреформационните литератури представляват научните съчинения, третиращи проблеми от различни клонове на знанието: филология, история, етнография, география, педагогика и др. През перио-

да на барока тече активен процес на диференциране на научната проза и обособяването ѝ от синкретичната книжнина. В постредновековните славянски литератури рецепцията на бароковия светогледно-стилистичен комплекс провокира появата на първата граматика и първия речник на църковнославянски език, първите поетики и реторики, първите историографски съчинения.

Полската и дубровнишко-далматинската литература, които единствени сред славянските литератури създават аристократична версия на барока, също биват повлияни от възвръщането на религиозността в духовния живот на Стария континент през XVI-XVII в., но независимо от това продължават традициите на светските ренесансови жанрове. Ако светските произведения в постреформационните славянски литератури са прецедент, в полската и дубровнишко-далматинската те са по-скоро закономерност. Ненормативната поетика на барока отменя ренесансовата жанрово-тематична обвързаност и предоставя свобода на поетите в избора на жанрова форма за интерпретация на желаната проблематика. Дубровнишко-далматинските поети масово избират високия светски жанр поема за пресъздаване на библейски или агиографски сюжети. Те дори създават нова разновидност на жанра – лиро-епическата поема, вследствие на бароковото тежнение към синтетичност. Епическата поема в двете литератури също изневерява на класическото правило за избор на сюжети от античната история и се изпълва с актуално историческо съдържание. Освен това, тя изгубва ясната си фабула и стройна композиция, поради склонността на бароковите автори към дигресии и енциклопедичност. Изредените примери са показателни за естеството на промените, извършващи се в жанровите системи на полската и дубровнишко-далматинската литература през бароковия период. Те нямат такъв радикален характер, какъвто имат в славянските литератури от православния регион, но барокът в тях също съдейства за разнообразяването на жанровата система с трансформирани или новоусвоени форми (лиро-епическата поема, мелодрамата, трагикомедията в дубровнишко-далматинската литература) и за усъвършенстването на поетическия

език.

Най-значимите промени, които се извършват в полската и дубровнишко-далматинската литература през бароковия период, имат универсален характер и са валидни за всички европейски литератури. Първата от тях е свързана с демократизирането на литературния процес. Културно-просветната дейност на католическите ордени и най-вече тази на йезуитите увеличава чувствително процента на образованите хора в Европа. Вследствие на това, литературата от привилегия на една тясна елитарна прослойка става достъпна за всички слоеве от населението. Този своеобразен процес на децентрализация увеличава броя не само на читателите, но и този на писателите. Литературата се стратифицира. Оформят се различни съсловни варианти: аристократичен, религиозен, еснафски, плебейски и др., които влизат в активна комуникация, осъществяват обмен на идеологически и естетически модели и формират сложното плуралистично единство на народностната литература. Оценките на това характерно за прехода от Ренесанс към Новото време явление обаче не са еднозначни в отделните национални литературни истории. В полските, например, то много често се обвързва с появата на графоманията и цялостното понижаване на качеството на литературата. При осмислянето на това мнение трябва да се има предвид фактът, че за коректив на полските литературни историци служи Златният век на полската литература и най-вече творчеството на Ян Кохановски, от чиято перспектива всички следващи етапи на литературния развой са изнчално обречени на неуспех опити за достигане на художествените върхове от XV-XVI век.

Демократизирането на литературния процес и увеличаването на броя на писателите в постреформационните славянски литератури, функциониращи в рамките на Хабсбургската империя, се оценява положително от литературните историци, защото то съдейства за запазването и усъвършенстването на народностния език и съхраняването на народностната идентичност в условията на сериозна заплаха от духовна асимилация.

Втора отчетлива тенденция на преходния период е

сближаването между литературата и фолклора. Нейното оформяне също може да бъде обяснено с пропагандния характер на бароковото изкуство, толерантността му към локалната специфика и тежнението към синтетичност, но и с набиращите скорост през XVII-XVIII век национално-творчески процеси, появата на националните идеологии и визии за славянското единство.

ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Дисертационният труд представлява първото в българската славистика компаративно изследване на барока в славянските литератури. Конкретен предмет на сравнително-историческия анализ е жанрово-тематичният състав на славянските литератури през бароковия период. В България под понятието “славянски литератури” традиционно се разбира художествената словесност на западните и южните славяни. Изборът на славянските литератури от православния регион за фокус на дисертационния труд е отклонение от традицията, но е оправдано с оглед на задачите, които си поставя изследването, а именно систематизиране на бароковите разновидности в славянски контекст и извеждане на типологическите прилики и разлики в рецепцията на бароковия художествен стил.
2. Интерпретацията на литературните явления е извършена от широка интердисциплинарна перспектива, разкриваща тяхната взаимообвързаност със социално-политическите процеси, религиозните движения и естетически тенденции, определящи същността на бароковата епоха.
3. Изследването предлага собствена типологизационна схема на славянските барокови варианти, която обобщава адаптацията на художествения стил в славянски контекст. Типологизацията е базирана върху критерия “предходна традиция”, който се оказва основен фактор при оформяне на жанрово-тематичния състав на славянската барокова словесност. Обособени са следните барокови варианти: постхуманистичен барок (полска и дубровнишко-далматинска литература), постреформационен барок (чешка, словашка и словенска литература) и постсредновековен барок (украинска, белоруска, руска, сръбска и българска литература).
4. Настоящата дисертация предлага и първото комплексно проучване на рецепцията на барока в българската литература. Синтезирана е известната до този момент научна

литература по проблема. Интерпретирани са социално-икономическите, политическите и културни предпоставки, провокирали интереса на българските автори към бароковите артефакти на различни славянски и западноевропейски литератури. Подробно е изяснена двойната и независима рецепция на барока в българската литература: през XVII в. от Западна Европа чрез италианско и хърватско посредничество в българската католическа книжнина и в периода XVII – нач. на XIX в. от Изток чрез украинско, руско и сръбско посредничество в творчеството на ранновъзрожденските автори. Извършен е текстуален анализ на барокови по своето съдържание и формални особености произведения, който демонстрира катализиращата роля на бароковата художествена парадигма в преодоляването на средновековната традиция.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. "Барокови реминисценции в българската поезия". В: *Езици на близоста, политики на различето*. С., Университетско издателство „Св. Климент Охридски“ (под печат)
2. "Барокът в българската литература. Състояние на проблема", *Slavia, Praha* (под печат)
3. "Реториката и барокът". В: *Реторики на паметта*, София, 2005, 160-174
4. "Baroque and Occidentalization of Serbian Literature". В: *Integration and Tradition*, Institute of Philosophy and Social Theory, Mile Savić, ed., Belgrade, 2003, 229-236
5. "Влиянието на източнославянския литературен барок върху формирането на новобългарската литература (XVII-XIX век)". В: *Фигури на автора*, София, 2002, 67-76
6. "Промени в жанровата система на новоформиращите се славянски литератури от източноправославния регион (XVII – нач. XIX в.)". В: *Slavica Pragensia ad Tempora Nostra*, Euroslavica, Praha, 1998, 279-283